
VŠUDE HLEDAT JEDNU ZTRACENOU KOPĚJKU:

K PRÓZE HELLA ALENY MACHONINOVÉ

JAKUB ZÁHORA

LOOKING EVERYWHERE FOR A LOST KOPECK ABOUT ALENA MACHONINOVÁ'S *HELLA*
This study presents a literary analysis and interpretation of *Hella* (2023), the prose debut by Alena Machoninová. Positioned at the interface of biography, (auto)fiction, and the literary essay, the analysed text is examined as a complex reflection on memory, trauma, and identity, particularly within the context of the 20th-century totalitarian experience. Primary attention is given to a specific narrative strategy that productively merges a historical documentary base with the narrator's lyricized subjectivity. The study explores how Machoninová employs motifs of identity, naming, and linguistic "transfer" to articulate the experience of the Other, thereby constructing a shared mnemonic space where literature serves as a medium for probing the limits of representation and the search for an authentic self. Set against the backdrop of its critical reception, Machoninová's *Hella* represents a vital contribution to contemporary Czech fiction, characterized by the inseparable interpenetration of personal and literary memory.

Keywords: Alena Machoninová; *Hella*; Helena Frischerová; poetics; prose; autofiction; analysis and interpretation

Alena Machoninová byla do roku 2023 známa zejména jako rusistka. Absolventka Univerzity Karlovy dříve působila také jako lektorka na Moskevské státní univerzitě, přičemž se zaměřovala na českou a ruskou literaturu 20. a 21. století – zvláště pak na neoficiální sovětskou poezii a současnou prózu. Významné jsou její překlady, z ruštiny do češtiny převedla mimo jiné román *Kůže* od Jevgenije Někrasovové, básnickou prózu *Rána* od Oksany Vasjakinové, prózy Ljudmily Ulické,

Andreje Bitova, Tamary Petkevičové (*Bolest si věk nevybírá*), Andreje Platonova nebo také Mariji Stěpanovové. Spolu s manželem Janem Machoninem přeložila antologii básníků lianozovské školy *Zloději všedních okamžiků*. Pracuje na dalších překladech próz Jekatěriny Olické, Věry Fignerové či Darji Serenkové nebo na antologii protiválečné poezie (srov. LIŠKA 2023; NĚMEC 2024). Mimoto působí také jako editorka, k vydání připravila *Dějiny ruské moderny* Miluše Zadražilové, a rovněž jako publicistka, své články uveřejňuje zejména v časopise *Host*, resp. v jeho online mutaci *H7O*.

Její prozaický debut, kniha *Hella*, vyšel v nakladatelství Maraton roku 2023. Záhy po vydání získal pozitivní ohlasy recenzentů, které byly následně „potvrzeny“ také dvěma literárními cenami: první výroční cenou Nadace Český literární fond za rok 2023 a Knihou roku Magnesia Litera 2024.

Hella alespoň zpočátku vznikala spíše mimoděk, v mezičase, jak tvrdí autorka, „na okraji jiných prací – překladů, doslovů, redakcí, přednášek. Jako by do ní padalo všechno, co se do nich už nevešlo. I proto je tak nabitá cizími texty“ (cit. dle NĚMEC 2024). Próza se jen velmi postupně skládala z fragmentů, jejichž zrod od sebe často dělilo několik měsíců, celek tudíž vznikl po dobu několika let. Pro Machoninovou je obvyklé, že si při psaní často ukládá stranou pasáže, které se do primárního dokumentu nedostaly či z něj z jakéhokoli důvodu musely být odstraněny. Na rozdíl od svých předchozích textů však tyto „okrajové zlomky“ v tomto případě autorka nedokázala opustit a postupně je přetvořila v ucelený rukopis, původně pracovní pojmenovaný právě *Odřezky* (srov. NĚMEC 2024).

K hlubšímu rozpracování původních strohých fragmentů a dílčích poznatků, které nakonec vyústily v knihu *Hella*, dále přispělo několik klíčových faktorů. Jedním z iniciačních momentů se stalo autorčino seznámení se s postavou Ri v próze *Moskva-hranice* Jiřího Weila. Machoninová v rozhovorech a ostatně i v *Helle* opakovaně zmiňuje, jak pro ni právě Weilův román získal zvláštní význam po smrti její učitelky a mentorky Miluše Zadražilové, z jejíž knihovny si jej

odnesla a následně se s ním detailně seznámila. Významným impulzem k vzniku *Helly* byla rovněž práce Machoninové na překladu vzpomínek Tamary Petkevičové. V tomto překladatelském projektu se autorka podrobně setkala také s osudem české Židovky narozené na Moravě Heleny Frischerové (1906–1984), která se s Petkevičovou seznámila ve 40. letech během sedmiletého trestu v táboře na severu Ruska a posléze s ní udržovala obsáhlou korespondenci. O Frischerové se přitom po několik následujících desetiletí předpokládalo, že byla spolu se svým manželem v SSSR ještě před druhou světovou válkou popravena. Machoninové další intenzivní zájem o její veřejnosti dosud neznámý život byl mimo jiné spjat s vlastními rešeršemi pro doslov k českému překladu pamětí Heleny Frischerové s názvem *Dny mého života: Vzpomínky na gulag* (přeložila Radka Rubilina, ve spolupráci s nakladatelstvím Academia vydal Ústav pro studium totalitních režimů v roce 2017).

Finálnímu dokončení rukopisu *Helly* ještě předcházely rozsáhlé rešerše a heuristika, včetně spolupráce s pamětníky a odborníky, kteří autorce pomohli shromáždit či zajistit archivní materiály. Zásadní význam pro vznik díla mělo pak i to, že Machoninová od Tamary Petkevičové získala zmíněné dopisy, které Helena Frischerová své přítelkyni psala v letech 1959–1984 (mimo období 1963–1971, z nějž se dopisy nedochovaly či v té době vůbec nevznikaly – srov. MACHONINOVÁ 2023, 39–40). Tento materiál poskytl autorce unikátní vhled do každodenního „života po životě“, respektive „života po smrti“ hlavní hrdinky. Dopisy tak Machoninové výrazně umožnily alespoň částečně rekonstruovat dosud veřejně neznámé osudy Heleny Frischerové.

1 HLAVNÍ TÉMATA A ROVINY PRÓZY

Výsledná kniha podle Petra A. Bílka (BÍLEK 2024) sestává ze tří rovin. První rovinou je právě dokumentární rekonstrukce života „po životě“. Autobiografická vypravěčka pátrá po věčných důkazech, s jejichž pomocí by mohla poskládat Hellin portrét a doložit

rozhodující okamžiky její biografie. Brzy však zjišťuje, že dokumenty k plné rekonstrukci lidského života nestačí, a začíná Helliny osudy propojovat s vlastními zkušenostmi, vedouc pomyslný dialog o Rusku, stalinských lágrech, návratech, domově, literatuře a především o společném prostoru paměti, který nakonec umožní nepřímé literární setkání vypravěčky s hrdinkou příběhu. Petra Hůlová na klopě obálky charakterizuje *Hellu* právě jako román, v němž se snoubí biografie s fikcí a dějinami ruské literatury, jako „literární detektivku“, kdy vypravěčka jak fyzicky, tak i duchovně putuje proti proudu času (cit. dle MACHONINOVÁ 2023, nestránkováno). Blanka Čínátlová na témže místě zdůrazňuje, že rekonstrukce Hellina života je prostoupěna mnohými citáty a odkazy na texty související „s traumatickým vyprávěním, archivací paměti, zkušeností s terorem a násilím anebo ‚jen‘ autorku z nějakého důvodu zasáhly (Platonov, Šalamov, Stěpanovová, Benjamin, Sontagová)“. Literární paměť se v knize slovy Čínátlové prostupuje s pamětí osobní (cit. dle MACHONINOVÁ 2023, nestránkováno).

Druhou rovinou knihy je pak podle Bílka komparace literární postavy Ri v románu *Moskva-hranice* Jiřího Weila s jejím předobrazem, tedy Helenou Frischerovou (srov. BÍLEK 2024). Zde doplníme, že v knize se možná mnohem více jedná ještě o jinou komparaci, a to porovnání životních osudů Helly s osobním příběhem vypravěčky s iniciálovým jménem A. Jako součást této roviny lze mimo jiné zařadit i fiktivní pasáže, které vědomě a povětšinou nepřiznaně fabulují některá neznámá či méně známá místa v osudech hrdinky Helly, jako jsou například líčení jejích výslechů (srov. MACHONINOVÁ 2023, 79, 101). Tato líčení jsou subjektivizována a mají funkci dramaticky vyobrazit scény, na něž informace z dobových dokumentů či archiválie nestačí. V pasážích tohoto typu se pak často nepřímou odráží i vypravěččin subjekt či její projevované emoce vůči protagonistce.

A konečně třetí rovina *Helly* tematizuje cestu k informacím potřebným pro vznik knihy, jejich sběr, přepisování, překládání, zpracování. Zde próza vypravěčce poskytuje větší možnosti k lyrizovaným

a esejistickým pasážím, které se v průběhu knihy uplatňují s narůstající mírou, zvláště pak v její závěrečné třetině. Tyto podkapitoly nabízejí zamyšlení se nad procesem vzniku románu, nad možnostmi a limity literatury, nad překlady či vůbec nad tím, nakolik lze přímo poznat život cizího člověka či svět, ve kterém žije, natož žil. V důsledku je zde pojednáno také o možnostech kognice a rekognice vůbec.

Z výše uvedeného vyplývá, že kniha *Hella* tematizuje komplexní spektrum otázek, přičemž pouze jedním z jejích cílů, byť i díky zvolenému titulu zdánlivě primárním, je literární rekonstrukce života Heleny Frischerové a snaha o vyplnění historických mezer v jejím osudu, charakterizace významných životních mezníků a formativních událostí Hellina života a osobnosti. „Život po životě“ zde lze chápat ve dvojí rovině – jako život po předčasném konci ve formě zatčení, odsouzení a následného takřka desetiletého věznění, kdy protagonistka přišla o manžela, rodinu v Československu i všechny dosavadní jistoty; zároveň je možná uvedené slovní spojení nahlížet jako druhý život Heleny Frischerové v paměti druhých, v literárních dílech a v archivních záznamech. Machoninová demonstruje, jakým způsobem „žije“ člověk dál poté, co fyzicky zemřel. Existence Heleny Frischerové se transformovala do vzpomínek přátel (například Tarmary Petkevičové), do literárního ztvárnění (postava Ri nebo Hella) a v neposlední řadě do života vypravěčky jménem A. Tento druhý život je nutně fragmentární, subjektivní a náchylný k interpretacím a zkreslením. Autorka reflektuje úskalí této posmrtné existence, kdy se původní komplexní individualita redukuje na útržky vzpomínek a literární fikce, a ptá se, nakolik je možné skutečně poznat člověka skrze tyto sekundární zdroje, případně nakolik má právo přivlastnit si jeho osud, učinit z něj vlastní literární příběh, ba co více – přeložit (převést) jej do vlastního života:

Utěšuju se tím, že jako spisovatelka a překladatelka se Hella chtě nechtě stala veřejnou osobou, protože její život i dílo má právo zkoumat v podstatě každý. Avšak to, co tu s nimi prová-

dím, se jen sotva dá označit za výzkum tvůrčí pozůstalosti. [...] A stejně tak zajímají i mě, která tu z Helliny soukromé korespondence vybírám slova, věty, odstavce – jednotlivé, svobodné, vražedné – a přesazuju je v novém pořádku do vlastní doby, v níž se svět znovu ostře rozdělil, a já se ocitla na jeho špatné straně (MACHONINOVÁ 2023, 247).

Život Heleny Frischerové je tak v průběhu knihy čím dál více srovnáván s vypravěččíným životem a prožívanou situací v Rusku, kde vypravěčka přebývá. K vzájemnému prolínání přitom dochází nejen u vnějších mezníků a životních situací, ale též kupříkladu v rovině jazykové. Jakožto zkušená překladatelka věnuje Alena Machoninová v *Helle* značnou pozornost tématu překladu a převodu v nejširším slova smyslu. Nejde pouze o překlad z ruštiny do češtiny či naopak, ale rovněž o převod literárního díla do jiného literárního kontextu a o přenos kulturních kódů. Zásadní je také převod skutečného života Heleny Frischerové do literární podoby. Machoninová reflektuje, jak se realita transformuje skrze jazyk a narativní strategie, co se v procesu převodu ztrácí a co se jím naopak získává. Překlad se zde stává metaforou pro interpretaci a porozumění, pro snahu přiblížit se cizímu osudu a cizí kultuře. Vypravěčka si je vědoma subjektivitu překladu a nemožnosti dokonalého převodu, což dále komplikuje snahu o rekonstrukci Hellina života.

S tím souvisí také funkce jmen (a to při pojmenovávání nejen osob, ale také věcí) a jejich významů, která prostupuje celou prózou. Zatajování jmen či používání pseudonymů v kontextu totalitních režimů a perzekuce je dalším aspektem tohoto tématu. Kniha implikuje, jak jména definují identitu (variace jmen adresátky Helliných dopisů: Tomočka, Toma, Tomika, Tomik), jak mohou být záměrně měněna či skrývána a jak jejich objevování může vést k odhalování zapomenutých osudů (nápis na Hellině náhrobku). Vedle jmen vypravěčka přímo i nepřímo zkoumá různé formy záznamů paměti – literaturu, memoáry, dopisy, deníky, úřední dokumenty, archiválie, fotografie

a orální historii – a reflektuje jejich spolehlivost a subjektivitu. Touha po spojení a sdílení zkušeností se projevuje i v potřebě vypravěčky vést pomyslný dialog s Hellou. Různá média a kódy (jazyk, korespondence, literatura, fotografie) sice slouží jako nástroje pro překonávání vzdálenosti a osamělosti, ale nikdy nemohou zajistit dokonalé porozumění. V knize se tak prolínají různorodé perspektivy a vzpomínky na Helenu Frischerovou, próza přitom tematizuje fragmentárnost paměti a lidskou snahu interpretovat minulost, která ústí v nemožnost vytvořit její úplný a objektivní obraz. Tyto pasáže tak mimo jiné poukazují na limity biografie a literární rekonstrukce, zdůrazněna je zde subjektivita každého poznání.

Snahy o pochopení lidských životních příběhů a identity se v knize soustředí zejména na různé formy vztahů mezi ženami. Vedle ústředních postav Helly a Tamary a jejich přátelství, které je jedním z klíčových pramenů informací (nejen) o Helle, jsou v próze dalšími podstatnými postavami význačné ženy vypravěččina života: její učitelka Miluše Zdražilová nebo Lena s Lorou, které jsou pro vypravěčku svého druhu náhradními „matkami“, u nichž během pobytu v Rusku nalezne přechodná útočiště. Ostatně právě třem posledně jmenovaným – a nadto autorčině skutečné matce – je kniha věnována. Téma identity je samozřejmě úzce spjato s osudem Heleny Frischerové, která v důsledku historických událostí a perzekuce prožívá ztrátu své původní totožnosti, případně si uvědomuje (ne)možnost změny nových rolí, které jí vnutil režim nebo kterých nabývá po svém „osvobození“. Kniha rovněž nastoluje otázky ovlivnitelnosti vlastního osudu a možnosti svobodné volby v kontextu historických zlomů a politického útlaku. V této souvislosti reflektuje, zda měla Hella možnost včas poznat hrozící nebezpečí a zda mohla svobodně rozhodovat o svém životě. Vypravěčka skrze Hellin příběh zároveň zkoumá i svou vlastní identitu a její proměny v procesu psaní. Jak uvádí Radim Kopáč: „*Hella* je kniha hledání sebe skrz tu druhou, hledání vlastní tváře, v níž se odrážejí jak jiné texty, tak konkrétní dějinné události“ (KOPÁČ 2024).

2 K PROBLEMATICE ŽÁNROVÉHO ZAŘAZENÍ

I vzhledem k výše zmiňovaným tématům, která se týkají kupříkladu nespolehlivosti paměti, hledání svého já, vypravěččiny sebereflexe či metaroviny vzniku a geneze prózy, není překvapivé, že dosavadní literárněkritické studie a recenze *Hellu* obvykle řadí k autofikci. Důvody k tomuto zařazení se však různí, pokládáme za podstatné je i ve vztahu k nadále aktuálním debatám o užívání termínu „autofikce“ v současné české literatuře alespoň stručně zmínit. Zatímco nakladatel knihu označuje jednoduše jako „prózu-esej“ (kdežto v tiskové zprávě nakladatelství Maraton se pro změnu uvádí, že se jedná o reflexivní autofikci), sama Machoninová o knize mluví jako o „autofikční próze“, nikoli však o románu. Martin Liška si obdobného jevu všímá, když tvrdí:

Hellu není snadné zaškatulkovat do určitého žánru, striktní tlak na kategorizaci by nutně vedl ke konstatování, že text požadavkům kladeným na určitý žánr neodpovídá, což by však rozhodně nebylo spravedlivé hodnocení. Snad lze tedy celou knihu označit jako proces seznamování se s blízkou přítelkyní, kterou autorce nebylo dopřáno potkat osobně (LIŠKA 2023).

Stanovisko recenzentů se tudíž výrazně různí. Například Petr A. Bílek se o knize zmiňuje jako o románu, k jejímu pojmenování používá termíny biografie a autobiografie (BÍLEK 2024), v podobném duchu ji vnímá též Magdaléna Platzová, která ji charakterizuje coby „román-esej s autobiografickými prvky“ (PLATZOVÁ 2023, 86–87). Dle Ireny Hejdové je pak *Hella* román-biografie Heleny Frischerové, avšak „víc než jen prostý portrét jedné ženy. Je to spíš portrét jejího vnitřního světa, toho, jaká skutečně byla“ (HEJDOVÁ 2023). Také Radim Kopáč vyzdvihuje realistickou část knihy s ohledem na rekonstrukci životních osudů Frischerové: „Daleko víc než z fikčního příběhu je tady ze skutečného života, který autorka stopuje ve formátu esejisticko-epistolárně-reportážním“ (KOPÁČ 2024). Ostatně k poměru reality a fikce v knize se vyjadřuje rovněž Aleš Merenus:

Snad nejkomplikovanější vztah fikce a reality můžeme objevit na stránkách prózy rusistky a překladatelky Aleny Machoninové *Hella* (2023), v níž se autobiograficky stavěná vypravěčka pokouší rekonstruovat osud prostějovské rodačky Heleny Frische-rové (MERENUS 2024, 29).

V jiných ohlasech se místo o životopisných či dokumentárních attributech knihy mluví spíše o ambivalentním rozkročení díla, v němž „se biografie snoubí s fikcí“ (ČTK 2024), podle Marka Tomana se kniha „pohybuje mezi fikcí a řekněme dokufikcí“ (TOMAN 2024, 42–45). Již zmíněná Irena Hejdová v jednom z novějších článků *Hellu* opakovaně řadí k autofikčním románům (srov. HEJDOVÁ 2024). Poněkud rafinovaně se k problému žánrového určení staví Jan Němec, když o knize říká, že se „řadí [...] mezi autofikce, ale na všechno jde ještě trochu jinak“ (NĚMEC 2024). V neposlední řadě lze zmínit přístup Josefa Chuchmy, který ohledně možného žánrového zařazení knihy i ve vztahu k současným trendům v literární kritice tvrdí:

Dokumentační linie textu se neustále prolíná s linií (sebe)reflexivní a literární. Machoninová se vyznává ze svého života „v knihách“. Vznikl specifický hybrid, žánrově nejednoznačný, přitom organicky působící. Můžeme jej označit za autofikční prózu, což je nyní frekventovaný a hezky pružný termín, přičemž „tvrdě“ fiktivního se toho v *Helle* vyskytuje minimum (CHUCHMA 2023).

Do debaty nad žánrovým zařazením *Helly* se opakovaně zapojila i Alena Machoninová. V rozhovoru s Janem Němcem se v tomto ohledu vyjadřuje následovně, zmiňuje přitom i některé své inspirační vzory:

Označením autofikce se mimo jiné hlásím k určitému souboru textů, na které v tom mém přímo neodkazuju, ale cítím, že jsou

někde v jeho pozadí, že s ním souzní. Třeba prózy Annie Ernauxové, Olivie Laingové, Maggie Nelsonové, Oksany Vasjakinové, Olgy Medvedkovové, Mariji Stěpanovové – ta jako jediná v *Helle* přítomná je. A pokud jde o tu fikci, copak si myslíte, že všechno v *Helle* je pravda, že se to skutečně stalo? (NĚMEC 2024).

K téže otázce se Machoninová vrací i v dalších rozhovorech s Jonášem Zbořilem, respektive Petrem Nagyem, kdy své pojetí autofikce více specifikuje:

Na autofikci mě nejvíc zajímá ta fikce, to, jak já fakta skládám dohromady. V dílčích věcech je pravda, ale to, jak s nimi manipuluju, vytváří fikci. Nedá se pak říct: Ano, takhle to ve skutečnosti bylo. Vyprávění už je fikce (ZBOŘIL 2024).

Hella není částečná autofikce, je to autofikce. Tento hybridní žánr jsem si na obálku knihy prosadila s odkazem na to, jak se od konce desátých let ustavuje v ruské literatuře, v níž *Hella* koření spíš než v české. Tam souvisí především s ženským psaním, často tematizuje pohlcenost dneška minulostí, nespolehlivost paměti a také vědomí uzavřenosti ve vlastním těle, ve své nutně omezené zkušenosti. [...] spíš než hranice mezi autofikcí a fikcí mě zajímá jiná – hranice mezi autofikcí a autobiografií (NAGY 2024).⁽¹⁾

Zmínky a charakteristiky z výše uvedených ohlasů i ze strany Aleny Machoninové tak lze shrnout tím, že zařazení knihy do jednoznačného žánru je problematické, mimo jiné se v ní totiž mísí několik žánrů, funkčních stylů i literárních druhů. Kompozice *Helly* tím

1 Případné zájemce o problematiku autofikčních próz v současné české i zahraniční literatuře, respektive o jejich žánrovou distinkci lze odkázat ke knižní monografii *Od autobiografie k autofikci* Zuzany Foniokové (FONIOKOVÁ 2024), která se právě narativními strategiemi vyprávění o vlastním životě v dílech české i světové tvorby podrobně zabývá.

na první pohled může působit poměrně nesourodě, neboť je ve své podstatě roztříštěná a fragmentární. Přesto je ve výsledku kohezní a koherentní. „Zdánlivě celý román působí jen jako svébytný proud myšlenek, má ale dokonalou výstavbu, gradaci, pečlivou redakci a přes zdánlivě nahodilé přemýšlení velmi přesně ví, co chce vyprávět“ (HEJDOVÁ 2023). Jednotlivé části sestávají z relativně krátkých, zdánlivě izolovaných podkapitol (kromě prázdných řádků, ve třech případech i prázdných zbytků stránek nijak neodlišených). Tyto dílčí poznatky, citáty či například nálezy-objevy, které vypravěčka v návratném refrénu díla opakovaně nazývá drobký, smetím a prachem (např. MACHONINOVÁ 2023, 32, 40–41, 69, 86, 128, 217, 246 a 251), se však navzájem průběžně doplňují a propojují, a to mnohdy i v případě jejich zdánlivě volné juxtaopozice. Vedle porovnání a připodobnění v díle nalezneme také kontrasty či antiteze a postupné rozvíjení motivů a jejich návraty. „Machoninová často používá srovnání, aby dala nějakému motivu vyniknout. Sahá většinou do ruské literatury, kterou zná nejlépe, a přivádí si na pomoc někoho, kdo k Hellině osudu má co říct“ (PLATZOVÁ 2023, 86–87). Objevují se zde časté popisy a líčení, případně přímé promluvy, ať již formou dialogu, či monologu. Typické pro ně je adresování myšlenek či větších celků (viz vypravěččin dopis věnovaný Helle na konci knihy), jejich apostrofování. Vedle myšlenek či témat se z citovaných zdrojů nejdnou přebírá i jejich styl, v závěrečném dopise adresovaném Helle se k tomu vypravěčka nepřímo přiznává: „Ostatně i s Vámi jsem už pěknou řádku let a pomalu přestávám rozlišovat, kde končí Vaše a začínají moje vlastní slova“ (MACHONINOVÁ 2023, 253).

Literární texty jsou v *Helle* nahlíženy jako nutná součást vždy většího celku, jednotlivá díla jsou prezentována v návaznosti a provázanosti s tituly jinými. I proto próza vykazuje výraznou míru intertextuality.

Mezi citáty však nenápadně vyvstává i její [autorčin – pozn. JZ] vlastní hlas. Jako by, pronásledována útržky přečtených, překlá-

daných a opisovaných veršů a vět, ohledávala možnosti vlastního psaní. Jako by se chtěla vypořádat s vlastní čtenářskou citlivostí (BĚLUNKOVÁ 2024).

Vedle této roviny je výrazná též síť intratextuální: autorka často využívá autoreference k dřívějším místům v knize, tyto pasáže jsou však povětšinou implikovány: dochází zde buď k opakování, nebo například záměrnému vytváření paralelismů a spojování/překlenutí témat, návratnosti motivů, jejich variování apod. Vypravěčka v cizích zdrojích i osudech Helly a dalších lidí – mimo jiné i v tom svém – hledá „rýmy“, shody, které předchází situaci či jev dovysvětlí nebo potvrdí. V následující ukázce vypravěčka tento postup explicitně reflektuje:

Nezbývá než se spokojit s jejich mlhavými literárními odlesky. [...] Co si však s takovým nálezem počít – kromě toho, že zahřeje jako každá bezděčná shoda? Ozve se klapnutí, dvě různě tvarované součástky do sebe pěkně zapadnou. Těší to oko, jenže mechanismus dál nehybně stojí na místě. / Nejsem historik, sbírám právě takové bezúčelné rýmy. A s hrdinkou románu Michaila Šiškina *Listář* si naivně říkám, že všechno se rýmuje – že všechno na světě se rýmuje se vším na světě, že ty rýmy svět spojují, že ho jako hřebíky zatlučené po hlavičku pevně drží pohromadě, aby se nerozpadl (MACHONINOVÁ 2023, 87).

Při hledání a občasném nacházení potřebných střípků faktů či odpovědí na pokládané otázky se však mnohdy vynořují jen otázky další:

Má konstrukce se ne-li hroutí, pak alespoň otrásá. Nová fakta, místo aby zacelovala obrovské díry, častěji vytvářejí jen další praskliny. Opatrně je obcházím, dokud se nestačily plně rozevřít, a soustředím se na to, co by je mohlo překlenout. [...] Hromadím ta potvrzení, ačkoli žádných vysvětlení se s jejich pomocí dobrat nemůžu (MACHONINOVÁ 2023, 66).

Další z návratných otázek knihy je již zmíněné právo spisovatele na životní příběh cizího člověka, tedy mimo jiné etická stránka toho, nakolik si jej může přivlastnit či upravovat k obrazu svému:

Nevím, odkud přesně ty informace pocházejí. Beru je tak, jak jsou, a vkládám je do své vydrolené mozaiky. A víc než kdy jindy zapochybuju o svém právu na ni – není přece žádným „mým dědictvím“ (MACHONINOVÁ 2023, 109).

Vypravěčka postupně dochází k tomu, že úplná rekonstrukce a dokumentace lidských osudů, tedy reálných životů, není možná, k úplnému obrazu musí nutně některé podstatné informace chybět – a překlenout je může například vlastní beletrizace potřebných scén či událostí, v jiném případě pak jejich explicitní reflexe esejistickou formou či komentářem na způsob autorské poznámky. Právě tím je v knize průběžně dosaženo i onoho skutečného „přivlastnění si“ cizího životního příběhu – který pak ve výsledku může sloužit jako paralela k vypravěččinu vlastnímu příběhu.

3 OSLAVA LITERATURY I LITERÁRNOSTI

Z původního objektivního vyprávění o „životě po životě“ Heleny Frischerové se tak kniha postupně stává subjektivní (sebe)reflexí vypravěčky, která se zamýšlí nad výše uvedenými tématy. Z Helly se pozornost čím dál více přesouvá spíše na vypravěčku samu, čehož si všímá i Irena Hejdová:

Často píše [vypravěčka – pozn. JZ] také o sobě, o své práci a svých překladech. Ale nepůsobí to nijak sebestředně, spíše jako další způsob, jak ohledat Hellin osud, jak se přiblížit své hrdince a snažit se ji poznat a pochopit (HEJDOVÁ 2023).

Od literatury a jí zprostředkovávaného svědectví se tím přesouváme k mimoliterárnímu, aktuálně prožívanému světu, z ruštiny a ruských dějin se přesouváme k světovému či evropskému kontextu, ale též k českým reáliím včetně jazykových diferencí, z minulosti do současnosti. Protagonistka Hella však přitom není nikdy zcela upozaděna – text se k ní vždy vrátí.

Je zřejmé, že rekonstrukce neznámého životního osudu Heleny Frischerové není primárním, ba dle vypravěčky snad ani možným cílem knihy:

Samozřejmě že byla. Jiná. Úplně jiná. A mně zároveň dochází, že Hella, po které bezmála deset let obsedantně pátrám, kterou si skládám z drobků, smetí a prachu, má s tou skutečnou, s Helenou Frischerovou, jen pramálo společného. Má Hella je postavou z textů té nejrůznější povahy – od fikce přes vlastní i cizí vzpomínky po úřední dokumenty. [...] Hella je pro mě všemi těmi knihami, které kvůli ní čtu, o které cestou k ní klopýtám, na které se tu odvolávám (MACHONINOVÁ 2023, 246).

V citované ukázce mimo jiné rezonuje v knize již dříve zmiňovaný citát Jana Zábrany, který kdysi poznamenal: „Klopýtat o knihy, které neleží na cestě k životu, ale k jiným knihám“ (MACHONINOVÁ 2023, 231–232). Uvedené tvrzení tak nenaplnuje jen postava Helly, ale i vypravěčka sama, která se v knihách snaží nalézt, co nenachází ve (svém) životě. A přestože značnou část potřebných informací objeví, nakonec seznává, že kompletní příběh o Helliině životním období od propuštění z gulagu po její smrt vytvořit nemůže.

Ostatně totéž uvádí také autorka v jednom z rozhovorů: „Jediné, co můžu, je nabídnout představu, kterou jsem si o něm na základě všech těch pramenů udělala. [...] Kdo čeká, že se v knize dočte o životě a díle Heleny Frischerové, bude zklamán. Není to její biografie“ (NĚMEC 2024). V jiném rozhovoru pak Machoninová dodává, že se nejedná o „příběh o živé osobě“, ale o „příběh o literatuře“ (ZBOŘIL

2024). S právě řečeným se dá bez výhrad souhlasit, próza *Hella* je poctou literatuře jako takové. Literatura je zde pojímána jako forma autoterapie, podle Bělunkové je v próze „hybnou silou, záchranou, marným útekem, způsobem odporu“ (BĚLUNKOVÁ 2024), současně je však také zdrojem informací, kolektivním vědomím, způsobem mezilidského kontaktu. Postava Helly ve vypjatých chvílích vždy sahá po knihách či sama píše, například v gulagu skládá básně:

To bylo ještě v lágru. Tehdy si na všemožné útržky papírů zapisovala básně. Ve volném verši, německy. A pro ten materiál, který nedržel pohromadě, který se rozlétal do všech stran, jim říkala nevážně lístky – německy lose Blätter, volné lístky (MACHONINOVÁ 2023, 47).

Následně, již na „svobodě“ Hella sepisuje paměti, píše a posílá spoustu dopisů – vytváří se tím živá korespondence o „mrtvém“ životě. Snaží se stále číst, a to i v případech, kdy zrovna není k dispozici dobrá literatura nebo jí selhává zdraví. Všímá si toho také Magdaléna Platzová: „Vedle přátelství udržuje Hellu nad hladinou v jejím ‚životě po smrti‘ ještě četba. ‚Jestli přestanu číst, utopím se v moři hoře,‘ píše Tamaře“ (PLATZOVÁ 2023, 86–87). A obdobně jako protagonistka, tedy na esenciální, bytostní úrovni, vnímá literaturu i sama vypravěčka. Ta v příbězích, svědectvích či různorodých dokumentech o Helle často implicitně hledá vztah k vlastnímu životu a odpovědi nejen ohledně osudu Helly, ale i své vlastní budoucnosti:

I já [stejně jako Hella – pozn. JZ] dávno žiju mezi dvěma jazyky a přestávám si být jistá, ve kterém se mi zdají sny. A i když píšu v rodném, jako bych věčně překládala – přebírám slova a varianty jejich možných významů. Překlad přestal být cestou k pochopení, tím spíš kratochvílí, stal se trpěným způsobem existence (MACHONINOVÁ 2023, 172).

Vypravěčka i postava Helly z prostředí, která musejí obývat, opakovaně utíkají, tu na chvíli, tu na delší dobu, ale nikdy je nedokáží opustit. Hella v dopise Tamaře ze dne 21. dubna 1973 píše:

Řadu dní jsem se přistihovala, jak po ulicích, v dopravě, zkrátka všude hledám jednu ztracenou kopějku [...]. O co jde? Chvíli mi trvalo, než mi to došlo: nechtěla jsem vidět, nechtěla jsem se dívat na to, co je kolem, a tak jsem se dívala na kopějku, která není. Rozumíš? (MACHONINOVÁ 2023, 252).

A podobně jako Hella i vypravěčka hledá raději všude jednu ztracenou kopějku (viz závěrečný dopis určený Helle). Pojímá to však zároveň jinak – hledá konkrétní odpovědi na otázky, které si sama pokládá, přestože jsou mnohdy velmi specifické a prakticky nezodpověditelné, např. věděla Hella, že byla Weilovi předobrazem pro postavu jménem Ri? A zmiňovala Weila či *Moskvu-hranici* ve svých dopisech? Tyto otázky přitom nejsou tolik zásadní pro rekonstrukční linku knihy – odpovědi na ně se stávají spíše onou pomyslnou kopějkou, rozptylují vypravěčku od zásadnějších otázek, které si musí položit nejen ve vztahu k Helle, ale i sama k sobě, ve světě, který se „znovu ostře rozdělil“, a ona se ocitla na jeho špatné straně: „Vím to, mám z toho strach, a přece zůstávám – v naději, že na rozdíl od Helly stačím odejít včas“ (MACHONINOVÁ 2023, 247). Se svou protagonistkou se v závěrečném dopise rozloučí, její vlastní budoucí směřování však není jednoznačné, natož uzavřené.

Hella Aleny Machoninové je v kontextu současné české literatury výjimečnou prózou pro svou erudici a pro to, jak přirozeně, nesamoučelně jsou poznatky do příběhu zakomponovány. Vzhledem k značné míře detailů – jak na rovině motivicko-tematické, tak i jazykové, stylistické či obecně formální – vyžaduje pozorné, pomalé čtení a postupné rozkrývání. Vedle práce s motivy tím na povrch vyvstanou i nuance vyprávěcích způsobů a zvoleného stylu, které se v knize různě obměňují a jako mimikry přebírají prvky z citovaných pasáží či

Hellina života. Výsledkem je vsutku pozoruhodné, mnohovrstevné dílo o existenci člověka v mezních situacích, který se soustavně, neoblomně snaží znovu nabýt vlastní identitu – a skrze ni i možnost svobodné volby.

Mgr. et Mgr. Jakub Záhora, Ph.D.
Ústav české literatury
Filozofická fakulta
Masarykova univerzita v Brně
Arna Nováka 1
602 00 Brno
333224@mail.muni.cz

Při vzniku práce studie byly využity zdroje výzkumné infrastruktury
Česká literární bibliografie – clb.ucl.cas.cz (kód ORJ: 90243).

LITERATURA

BĚLUNKOVÁ, Libuše. 2024. „A. a H.“ www.advojka.cz, <https://www.advojka.cz/archiv/2024/3/a-a-h> (přístup 27. 2. 2025).

BÍLEK, Petr A. 2024. „Levicová intelektuálka v říši komunismu. Kniha odkrývá tragický osud zapomenuté ženy.“ magazin.aktualne.cz, 22.03.2024, <https://magazin.aktualne.cz/kultura/alena-machoninova-hella-recenze/r~b8a-dabo6e81911ee80bfac1f6b220ee8/> (přístup 27. 2. 2025).

ČTK. 2024. „Hlavním vítězem cen Magnesia Litera se stal román Hella Aleny Machoninové.“ www.irozhlas.cz, 18.04.2024, https://www.irozhlas.cz/kultura/literatura/v-zanrovych-kategoriich-cen-magnesia-litera-byli-oceneni-jana-jasova-jan-kozak-a_2404182115_kma (přístup 27. 2. 2025).

FONIOKOVÁ, Zuzana. 2024. *Od autobiografie k autofikci*. Brno: Host.

HEJDOVÁ, Irena. 2023. „Zapomenutá Češka a vězeňkyně stalinských lágrů. Drobky, smetí a prach nešťastného osudu stvořily silný debut Hella.“ *Deník N*, 12. 11. 2023, https://www.emaraton.cz/wp-content/uploads/2023/11/Hella_recenze_DenikN_IrenaHejdova_12_11_23.pdf (přístup 27. 2. 2025).

HEJDOVÁ, Irena. 2024. „Pět dobrých zpráv o vítězích Magnesie Litery. A proč je tentokrát rozhodně musíte číst.“ *Deník N*, 18. 4. 2024, <https://denikn.cz/1405446/pet-dobrych-zprav-o-vitezich-magnesie-litery-a-proc-je-tento-krat-rozhodne-musite-cist/> (přístup 27. 2. 2025).

CHUCHMA, Josef. 2023. „Dovnitř se nedostaneš. Kniha Aleny Machoninové je ojedinělým zjevem.“ *Respekt*, 25. 11. 2023, https://www.respekt.cz/tydenik/2023/48/dovnitř-se-nedostanes?srsId=AfmBOoo6DNfLzg1aYeYZh1TI3_QD-p-EggKvZZ2OM3AZdkViTJZviUOX.

KOPÁČ, Radim. 2024. „Magnesia Litera 2024: Vítězná prvotina Aleny Machoninové Hella je provokativní a rezonuje s dneškem.“ www.lidovky.cz, 18. 4. 2024, https://www.lidovky.cz/orientace/kultura/literatura-ceny-magnesia-litera-2024-kniha-roku-alena-machoninova-hella.A240418_170420_in_kultura_hma (přístup 27. 2. 2025).

LIŠKA, Martin. 2023. „Osud ve skrytu románových kulis.“ www.iliteratura.cz, 21. 12. 2023, <https://www.iliteratura.cz/clanek/46727-machoninova-alena-hella> (přístup 27. 2. 2025).

MACHONINOVÁ, Alena. 2023. *Hella*. Praha: Maraton.

MERENUS, Aleš. 2024. „Výlety do postsovětského prostoru v české polistopadové próze.“ In *V míru i konfliktu. Češi a svět v polistopadové české literatuře*. Ed. Alena Šidáková Fialová. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, s. 21–33.

NAGY, Petr. 2024. „Hella vyrůstá z mé předchozí práce s jazykem a literaturou (rozhovor s Alenou Machoninovou).“ *www.h7o.cz*, 1. 7. 2024, <https://www.h7o.cz/clanky/13953-hella-vyrusta-z-me-predchozi-prace-s-jazykem-a-literaturou> (přístup 27. 2. 2025).

NĚMEC, Jan. 2024. „Moskva je složitý organismus.“ *www.h7o.cz*, 8. 1. 2024, <https://www.h7o.cz/clanky/13805-moskva-je-slozity-organismus> (přístup 27. 2. 2025).

PLATZOVÁ, Magdaléna. 2023. „Uhranula ji očima.“ *Host* 39(9), s. 86–87.

TOMAN, Marek. 2024. „Alena Machoninová: Próza žije z nedořečeností.“ *Magazín Uni* 34(3), 8. 3. 2024, s. 42–45.

ZBOŘIL, Jonáš. 2024. „Vítězka Magnesia Litera: Neměla jsem v plánu stát se spisovatelkou.“ *Seznam Zprávy*, 22. 4. 2024, <https://www.seznamzpravy.cz/clanek/kultura-literatura-je-prostor-svobody-rika-autorka-knihy-roku-machoninova-250287> (přístup 27. 2. 2025).

